
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

PÁVEL ÁGOSTON CENTENÁRIUMA

PÁVEL ÁGOSTON ÉS A MODERN MAGYAR IRODALOM

BORI IMRE

A sokat sejtető cím mögött — mondjuk meg nyomban — Pável Ágoston irodalomértésének kérdése van. Ennek az irodalomértésnek pedig mintegy fokmérője Weöres Sándor ifjú költészetének megértése, el- és befogadásának mélysége, mert Weöres Sándor, a „drága csodagyerek” (ahogyan Kosztolányi Dezső nevezte) lírája már akkor a modern magyar költészet volt, még ha e fogalom érvénye nem csupán Weöres Sándorra alkalmazható is.

Nem akarjuk, mert nem is lehet vizsgálódásunkat Pável Ágoston és Weöres Sándor személyes kapcsolatának terrénumára korlátozni. De még ezen is lelünk fontos, mindkettejük költészete szempontjából értékelhető adalékokat. Az 1932. december 19-én kelt Weöres-levél valómására gondolunk elsősorban: „Az a pár hónap, mit Guszti Bátyám-nál töltöttem, volt életem legértékesebb ideje. Akkor jegecesedett ki a gondolkodásmódom, akkor kezdett nőni bennem mindannak a csírája, amit azóta gondoltam, tettem, írtam... és azt hiszem, akkor született a osírája mindannak is, amiről most még nem is tudok, amit ezután fogok jót vagy rosszat összegondolni vagy összeírni. Ha rossz lesz az alkotásom, arról azonban semmi esetre sem az a pár hónap tehet, hanem vagy valami kisiklás, vagy belső erő hiánya. Tulajdonképpen Guszti Bátyám indította meg az életem lavináját: addig koravén, beteg gyermek voltam és akkor kezdtem egy új, már nem gyermeki, lát-szólag »dekadens«, de valójában ép életet élni... aminek csak külsőségek (félszegség stb.) adják a dekadencia jellegét.”

A pedagógus érdemeiről van itt szó tehát, azokról, amelyek oda-hatottak, hogy a gimnazista fiú olyan „tartást” kapott, amely lehetővé tette számára az „ép élet” élését. Nyilván nem a csodagyereket bámulta Weöres Sándorban, mint Kosztolányi Dezső vagy Babits Mihály vagy

Bónyi Adorján, éppen ezért más jellegű az a tisztelet is, amely a Pável Ágostonhoz címzett levelekből árad. Kosztolányi figyelme például inkább személyhez kötődő, Pável Ágostoné ellenben költészethez kapcsolódó — ezért kerekedhet pár esztendő alatt a tanítványgyerek, a kölyök-költő, akinek már kiszemelték a világirodalmi analógiát is Rimbaud-ban, az idősebb tanár-költő felé, ha gondolkodásmódról, a költészet szemléletéről volt szó. Úgy is mondhatnánk, hogy Pável Ágoston Weöres Sándorral kontaktálva vált a modern líra jobb értőjévé, hiszen az ő szemlélete egy előző ízléskorszakban formálódott.

Kis konfliktusai vannak tehát. „Küldd el a lelkedet!” — üzeni Pável Ágoston a tizenhét esztendősköltőnek, amiből az is kitetszik, hogy Pável akkor nem ismerte még igazán pártfogoltja „stílusát”. Nem csoda, ha Weöres gyengéden helyreigazítja, amikor a lélek kifejezéssel kapcsolatban zárójelben megjegyzi, „ami ugyan nem bizonyított dolog, hogy van az embernek, de hát — szimbólumnak jó fogalom”. Természetesen tudja, hogy vallomásra biztatja ezzel a patetikus közhellyel, és Weöres Sándor végeredményben él is a felkínált lehetőséggel, mert a levelek mutatják, felfogásának, szemléletének, a költészetről alkotott nézeteinek megfogalmazását is vállalta ami önnön költői természete megismerését eredményezte. Azaz a költő elméletileg is megfogalmazza önmagát.

Levelezésük mutatja, hogy nem minden Weöres-vers nyerte meg Pável Ágoston tetszését. Ízlése tiltakozott attól a „beteges zűrzavartól” például, amit az *Őszi kettős* című versben találni vél, és amikor visszatetszésének hangot adott, Weöres Sándor zavarban volt. „Megvallom, kicsit csodálkoztam, hogy az *Őszi kettős*... ilyen visszatetsző volt, amikor megosináltam és befejeztem, valami olyan diadalérzetféle maradt bennem, mint már igen régen nem.” Aztán meg Kosztolányinak is tetszik éppen ez a kifogásolt vers! S folytatja a választ a következőképpen: „Hozzám Kosztolányi kritikája csak azért áll közelebb, mert magam is ezt éreztem a négy vers közül legmagamébbnak és most se tudom, hogy mi benne a »beteges zűrzavar«. Azt gondolom, az lehet az oka, hogy Guszti Bátyám ilyennek találta, mert nincs elég érthető módon kifejezve a gondolata, ami tulajdonképpen nincs is, az egész két, strófánként cserélődve fonódó kép a legáltalánosabb témáról, a halálról...” Aztán mintegy lefordítja a verset, mondván, hogy a kannibál szakács, a szél az őszi leveleket, a halott rokont főzi, a télcsaládfő pedig megeszi. Aztán délután lesz, majd bealkonyul. Vagy versként:

— Már ős szélszakácsa
a levelet meri —
kondérban keveri
és sír a fák alján;
holt kannibál s bús rokon...

Ne legyünk azonban igazágtalanok Pável Ágostonnal szemben. Nem megnyerő minden tekintetben ma sem ez a vers: mesterséges és nehézkes — Weöres Sándor mértéke szerint is!

Nem értenek egyet a költészet népszerűsége kérdésében sem. 1933. március 10-én írja Weöres Sándor:

„Gusztii Bányának az a fölfogása, hogy: »verseskönyveknek olcsónak kellene lenni, mint a bibliának«, nem osztom egészen. A modern versek élvezéséhez külön adottság, hatodik érzék kell, a modern költészet elvont és sose lehet tömegcikké, csak a kiváltságosok élvezete. (Egyébként a tömeg Petőfi vagy Arany verseit se »élvezi«, csak »érti«: az iskolában fülébe rágták, hogy az »szép«, és ezt éppúgy elhiszi, mint a kétszerkettőt.) Olcsón adni, úgy hiszem, csak a Farkas Imre-szerű poézist, meg a nótaszövegkönyveket érdemes: ez az a költészet, mit a széles rétegek élvezni tudnak. A nemesebb költészet maradjon csak a keveseké, hiszen a legtöbb ember számára úgyse jelent többet pusztá szavaknál...»

Ne gondoljuk azonban ezek után, hogy Pável Ágoston értetlenül állt Weöres Sándor költői észjárásának mutatványai előtt. Egy mozzanatban például túllícitálta a fiatal költőt, amikor annak két óegyiptomi átköltését eredeti versekként olvasta és értelmezte, tegyük hozzá, nem is ok nélkül, hiszen tudjuk, Weöres Sándor mindmáig él a költészet ilyen jellegű lehetőségeivel. Be is vallja hát a költő (1931. október 20-án), hogy „tőle kitelne az a rossz tréfa, hogy saját verseit fordításoknak adja ki”, de ezt a nagyközönséggel, az „Ezerfejű Birkával” szemben követné el.

Általában talán azt tételvezhetjük fel, hogy Pável Ágoston Weöres Sándorban is ébresztette a pedagógiai Erósz, ezért a Weöres-levelek apró kis tanfolyamok a modern ízlésről és Weöres költészetének „titkairól”. Az ő „belső lényege”, magyarázza 1930 decemberében, a „mindent megértő nyugalom” állapotában van, s olyan realitást képvisel, amely „nem ismer szépet és csúnyát külön-külön”. Állítás, amelyet a legmodernebb Weöres-interpretátorok sem kerülhetnek meg. Mint ahogy az a magyarázata is fontos, amely szerint a kötött forma számára a siker biztosítéka, a szabad verse lapos (1932. november 15.). S hogy kedveskedjen, elküldi töredékét („tegnap este készült”), amely különben első kötetének címadó verse lesz:

Halott az ég és puffadt és fehér
Villám se vágja: úgy sincs benne vér.
Az ágakon sok vén isten dobol,
fogatlan szájuk mogorván sziszeg...
hajléktalan, kiszolgált fétisek,
testüket tűzre tették valahol.

s a kerítések a dombperemen
úgy csüngnek, mint foltozott kabátok.
Lelőtten ernyedt széjjel minden árnyék
mégmélyebb árnyá. A szín is kevés.
Nincs másom, csak pár vágy és pusztá szándék
s tüdőmből egy kis hőemelkedés.
Hamutartómban terem, mint a gomba,
a csutka. Cigaretta-hekatomba.

Mennyire téves minden olyan megállapításunk tehát, hogy élettapasztalatok híján írta a fiatal Weöres Sándor a verseit! Pável Ágoston irodalomértésének, ami itt és most Weöres Sándor költészetének értésévé válik, az a legfőbb értéke, hogy körülbelül öt esztendő alatt, 1929 és 1934 között Weöres igazi kvalitásainak felismerését tanulta meg, s nem csupán tanulta, hanem 1934-beli kritikájában legjobb ismerőjeként mutatkozott meg. Ez a rövid Pável-kritika a *Vasi Szemle* 1934. 3. számában az első, a költő szándékait affirmatíván megvilágító írás általában is Weöres Sándor költészetéről. Jól látni, mennyire megismerte a költő „belső kvalitásait”, és ezekre apellál, nem pedig a csodagyerekségre! Azt látta meg ugyanakkor, amit a későbbi évtizedek kritikussai közül nagyon sokan nem láttak meg, hogy Weöres Sándor költészete mennyire a korszak szellemét, eszmei és tárgyi valóságát fogalmazza meg a maga eredeti, költői eszközeivel. Ha mást nem is, csak a következő bekezdésnyi megállapítást szögezte volna le Pável Ágoston, akkor is tisztelettel kellene nevét említeni. Ezt írta: „Hideg van! Hogyne volna hideg esettséünknek, fejtelenségünknek, eszménytelenségünknek mai sivár korában. A fiatal költőnek kíváncsian körülvigyázó lelke szinte lúdbőrzik a század dermesztő lehetőségétől. S a fázlódó eszmélkedés ólmos napjainak során a körülötte nyüzsgő élet tarka piacáról ezernyi szürke dolog menekül szomjas szemébe, »amiként tyúk alá a csibék«. Minden benyomást felszürcsölő érzékenysége szinte roskadozik áldott terességétől...”

Ma, ötvenkét esztendő után sem lehet sokkal lényeglátóbban megfogalmazni, ami a fiatal Weöres Sándor költészetét alapjában véve jellemzi. És védi a költői vádaktól, amelyeket manapság is fennen szoktak hangsúlyozni azok, akik a verset és a költőt csupán a „szociális érzékenységgel” mérik. Weöres — hirdeti Pável Ágoston — a valóság teljességét akarja láttatni, illetve azokat a reagálásokat is bec süli, amelyek más irányúak, hiszen „mindenkori mánk számos vonásból gubancolódik egységes képpé”. S hogy a szociális érzékenységből is levizsgál-tassa a költőt, idézi a következő öt sort:

S a napjaink bús libasorban,
 hosszú kötélben lengedeznek,
 mint kormos szélben rongyos ingek,
 miket egyszer kiteregettek
 s szekrénybe többet sose tesznek.

„Lehet-e — kérdezi — a holnaptalanul ténfergő munkanélküli reménytelenségét tapinthatóbban láttatni, mint ezzel a cikornyátlan képpel?” Az pedig már csak ráadás, hogy érti költői célját Weöres ó-egyiptomi, „mágikus halottidézéseinek” is.

Végső pontja ez a kritika Pável Ágoston irodalomértésének, és csak feltételezhetjük, hogy a Weöres-versek iskoláját kijárt *olvasó* (minősítjük nagy dicséretként ennek Pável Ágostont) más jelenségek előtt is ilyen megértő nyíltsággal állt meg. Éppen ezért csak még egy dokumentumértékű felkiáltását idézzük Weöres Sándorral kapcsolatban. S ez a felkiáltás is beszédes, Pável Ágoston mellett tanúskodik. Ezt írta kritikája végén: „Kortársak! Legyünk tisztában vele, hogy nagy, messzehelődő mozdulatnak vagyunk szemtanúi.” Mondjuk meg: igaza volt!

PÁVEL ÁGOSTON CANKAR-KÉPE

JUHÁSZ ERZSÉBET

Pável Ágoston munkásságának csak kis hányadát képezi a műfordítás: itt most mindössze Ivan Cankar néhány művének magyarra fordítására térnék ki. S ez, ha itt most nem is vesszük tekintetbe szerteágazó kulturális, művészeti és tudományos ténykedését, akkor sem kevés. A *Jernej szolgálóigény igazsága* című kisregény és a vele egy kötetben szereplő *Mihaszna Márkó és Mátyás király* című elbeszélés, mely a Nyugat-kiadásban 1937-ben látott napvilágot az első magyar nyelvű Cankar-kötet. Ezt követte még 1941-ben *A szegénysoron* című regényének magyar fordítása. E fordítások időállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a későbbi kiadások is ezeket veszik át. Dolgozatomban tehát nem a fordítások minőségének elemzését tartom célszerűnek, hanem azt az indítást szeretném közelebbről körüljárni, ami Pável Ágostont ennek az úttörőnek is bátran nevezhető munkának az elvégzésére ösztönözte.

„Nem ismerjük egymást eléggé — írja Jugoszláv irodalmi levél cí-

mű cikkében (in: *Magyar Írás*, 1933. szept. 458—460. o.) —, ez érdektelenségre, hűvös nemtörődömségre, sőt fölüeny, de oktan leki-csinylésre vezet. (...) S ez nem jól van így. Meg vagyok győződve, hogy a jóhiszemű megismerés megbecsülést, s a megbecsülés legalábbis rokonszenvet szülné.” Legfőbb igénye — lemérhetően — a kölcsönös megismerés sürgetése és elősegítése lehetett műfordítói vállalkozásaiban is. S ez annál is inkább érhető, mivel betekintése lehetett mind a szlovén, mind pedig a magyar kultúrába, művészetbe és irodalomba. „A szlovén Ivan Cankar regényeit — például — ma már Európa-szerte olvassák — írja ugyanitt —, sőt Hlapec Jernej című regényének már verses átdolgozása is megjelent Jakab Stefanović tollából, mégpedig mindenki nyelvén, eszperantóul.” E kitételből is világosan kiolvasható, hogy Pável Ágoston mindennekefelett az a cél vezérelte, hogy a magyar olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tegye a szlovén irodalom az idő tájt legreprezentatívabb képviselőjének, Ivan Cankarnak a műveit. S ezt már azért is érezhette sürgető feladatának, mert mint maga is szóvá teszi, ekkortájt már több európai nyelvre is lefordították a *Jernej szolgálégynt*: „Hogy a mű tényleg elérte célját — írja utóbb, az 1937-ben megjelent kötet előszavában —, legékesebben bizonyítja az, hogy francia, orosz, olasz, cseh, román szerb, horvát két német és két angol fordításán kívül már két szlovén és egy olasz nyelvű dramatizálás is ismerjük.” Ez utóbbi a dramatizálásával kapcsolatos közlése megint csak azt bizonyítja, hogy Pável Ágoston számára a mű tartalmi üzenete állt az első helyen, műfaji kérdésekre pedig nemigen tért ki a figyelme. A műfaji hovatartozás, ha mai szemmel ösöppet sem elhanyagolható mozzanat is, nemcsak Pável Ágoston szemléletére volt akkor jellemző, hanem, pusztán a visszhangok alapján is bátran következtethetünk rá: általánosan elfogadott, döntő értékmércének számított.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy a szlovén irodalomnak a magyar olvasóközönséggel való megismertetésén túl mi az, ami Pável Ágoston Cankar-művek fordítására ösztönözte. Milyen Pável Cankar-képe? Hisz föltelezhető, hogy a szlovén irodalomnak Cankar révén az európai irodalomba való betörése önmagában nem nyújthatott mégsem elegendő alapot vállalkozásához. Az említett Nyugat-kiadás előszavában írja a következőket: „Cankar a századvégi szlovén irodalomnak éppen olyan forradalmi jelensége, mint nálunk Ady Endre. Egész élete harc volt, a korán jöttek meg nem értésének, szellemi számkivetésének keserűségével vívott harc a jobbért, magasabb rendűért.” Majd így folytatja: „Cankar írásainak legfőbb sajátosságai és legnagyobb érdemei: életszemléletének szociális embersége és melegsége, a kitűnő jellemzés, a rendkívül gondos és figyelmes lélekelemzés, a szatirikus és kritikus alaphang, s ami ebből következik: az esemény és emberábrázolás csodálatos élesége.”

Kétségtelen, hogy mindaz, amit Pável Ágoston Cankar legfőbb ér-

nyeként sorol fel, ma is helytállónak tűnik, azzal a megszorítással, hogy nem minden művére jellemző a felsoroltak egészének együttese, s igen gyakran előfordul nála az is, hogy összeilleszthetetlen hangnemeket és stílusokat váltogat vagy halmoz egyazon művén belül. De térjünk rá az egyes lefordított művek Pável által történő ismertetésére-interpretációjára, s azok korabeli magyar visszhangjára. Úgy véljük, a kettő összevetése által lesz igazán árnyalható Pável máig is sok vonatkozásában érvényes Cankar-képe. A *Jernej szolgalegényről* írja az említett bevezetőben a következőket: „(e) kis regény — melyet az író maga is legsikerültebb művének tartott — a legtudatosabban szociális tendenciájú munkája. De elejétől végig a legnemesebb eszményiséggel van megírva, s a művész minden túlzása is magától értetődő, a tendenciából folyó egyoldalúsága ellenére sem enged tapodtat sem a népszónoknak. A felvetett problémát ugyan nem oldja meg szatirikus és negatív jellegű társadalmi kritikájával ez a kis regény (...), de mélyen megrendít bennünket és megrázóan eszméltet a mai társadalmi rend égbekiáltó igazságtalanságaira, az elmélet és a gyakorlat szörnyű ellentéteire.” Igen lényeges kiemelni Pável Cankar-képének máig helytálló mozzanataként azt, hogy elzárkózik attól a vulgáris és egysíkú értelmezéstől, mely szerint Jernej bármelyik párt szócsöve is lehetne. S ezt annál is inkább fontos volt hangsúlyoznia, mert egy későbbi cikkében arról számol be, hogy: „... még mindig sok a párt- és világnézeti láрма Cankar alakja és szellemi öröksége körül. Pedig tudhatnók — írja —, hogy a nagy szellemek írásai nem pártkatekizmusok, hanem egyetemes igényű és életű igehirdetések. Szűnjék meg végre a gyűlölködés, szemrehányás és kisajátítási vetélkedés annak a sírja körül, akinek a tollát — minden emberi botladozásán keresztül is — mindig és elsősorban a szeretet vezérelte. A szeretet megalázott népe, ismeretlen nyelve és népének névtelen mindennapi hősei iránt.” (Eredetileg szlovénül in: *Slovenec*, 1939. szept. 16. Lásd még: *Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei*. Szombathely, Vas Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságának kiadása, 1976, 210. o.)

Mielőtt az első magyar Cankar-fordítás korabeli visszhangjával foglalkoznánk, nem lesz érdektelen kitérnünk arra sem, hogy Cankarról már 1930-ban olvasható volt egy kis méltatás a *Nyugatban* Mohácsi Jenő tollából, amely a német fordítás alapján íródott. Mohácsi beszámol arról, hogy Martin Andersen Nexővel beszélgetett a mindaddig ismeretlen szlovén irodalomnak váratlanul az európai köztudatba került írójáról, Cankarról, s egyetértettek abban, hogy a *Jernej, a béres* című kisregénye remekmű. „Jernej, a béres című elbeszélése — írja Mohácsi —, mely minden szolga, minden munkás sorsával példálódzik, Kleist Michael Kohlhaasára emlékeztet, annyira tökéletes is, de megrendítőbb, mert ősibb lélektalajból fakad.” (M. J.: *Jernej, a béres*. In: *Nyugat*, 1930. II. 726. o.)

Amikor 1937-ben magyar fordításban megjelenik a két fent említett Cankar-mű, visszajelzéseket már a *Nyugat* ugyanez év decemberi számában olvashatunk Nagy Lajos és Nagypál István tollából. Ismeretessük először az utóbbit, minthogy föltétlen elismerése és lelkesedése Mohácsi méltatásával rokonítja. „Kis regénye, a Jernej szolgálgeény azok közé a hiánytalan kis remekművek közé tartozik — írja — amelyek egy markolásban mutatják meg a nép, az egyén, a társadalmi és természeti erők, a teljes élet összességét. Regénye után úgy érezzük, ismerjük a szlovénséget, jobban, mintha néprajzi, történelmi tanulmányok sorát böngészünk volna át, s az írónak szól, ha új kíváncsisággal fordulunk e közeli s mégis eddig idegennek vélt nép felé.” (In: *Nyugat*, 1937. II. 459—460. o.) Nagypál István tehát Pável Ágostonnal egybehangzóan egy népnek irodalmi műveken keresztül történő megismerésére, úgy mond „fölfedezésére” helyezi a fő hangsúlyt, s tagadhatatlan, hogy a Jernej kitűnő alkalmat nyújt a szlovén életkörülmények megismerésére, illetőleg az általános igazságtalanság felszámolásának szükségességére, amelynek hiányként való ábrázolása a szlovénséget az Osztrák—Magyar Monarchia államalakulatán belül meghatározta, ha esetleg nem is olyan szélsőséges formában, mint ahogyan az Cankar szóban forgó művéből kiolvasható. Európai sikerét azonban nehezen lehet mindössze ilyen tartalmi üzenetekkel magyarázni. Mind a népszerűségének, mind pedig tényleges esztétikai megformáltságának meghatározásához Nagy Lajos ugyane *Nyugat*-számban megjelent méltatása került a legközelebb. „Jernej szolgálgeény — írja — reális alak, az elbocsátás pillanatában valószerűek elbocsátásának körülményei is. Igazságkereső útjára szinte valóban indul el, azonban útján hamarosan szimbólummá válik. Nem esetleges bírák és hivatalnokok elé kerül, akik még jóindulatúak is lehetnének, azaz megkísérelhetnék, hogy valamilyen segítsen rajta. Magával a társadalmi igazságszolgáltatással kerül szembe. És gyerek, csavargó, tolvaj képében magával az emberrel, aki immár képződménye a dolgok menetének. (...) Sorsa nem egy eset, hanem a tipikus folyamatot jelképezi.” S minthogy Cankar szimbolikus kisregényét az eddig idézettekkel ellentétben nem tartja remekműnek, elismerését — érzésünk szerint igen pontosan — így összegezi: „Cankar szándéka, a szándék *hőfoka* az, ami különösen magával ragad.” S hogy ezt sikerült Pável Ágostonnak átörökítenie az eredetiből, elismerésre méltó műfordítói tetteként kell kiemelniünk, hisz a szöveg időnkénti egyhangúságát ő maga is szóvá teszi.

Nincs írásbeli nyoma sehol annak, hogy Pávelnek miért esett fordításkor a választása a Mihaszna Márkó és Mátyás király című elbeszélésre (ő regénynek nevezi), mégis megkockáztatjuk a feltevést, hogy nem elsődlegesen a tetszés vezérelte, hanem sokkal inkább a szlovénség és a magyarság közötti hídverés igénye, s legalábbis az előbbi részéről az irodalmi kapcsolat meglétének bizonyítása. S ez a gesztus már ön-

magában is felemelő és nemes, hiszen két nemzet határmezsgyéjén élve méltán érezhette küldetésének ezt a feladatot. „A magyarság szempontjából különös érdekességet kínálnak — írja — a Zrínyi Miklósról és Mátyás királyról szóló versei, illetőleg elbeszélései, elsősorban pedig a Potepuh Marko in kralj Matjaz c. regénye, amely a szlovén néplélek alaptermészetét boncolgatja a gazdag Mátyás-hagyomány legendás hátterében.” A két nép és kultúra közötti hídverő ujjongása hallik ki következő megállapításából: „Nem hihetetlen-e, hogy egy nép idegenvérű és idegennyelvű szomszédjától kölcsönözze legnagyobb nemzeti hőstét és hogy ez a hős nemzetibbé, eredetibbé magasztosuljon a századok folyamán a kölcsönvevő népnél, mint a kölcsönadónál?” (In: Cankár Iván. Bevezető a Nyugat-kiadáshoz.)

Cankar *A szegénysoron* című regényének magyar fordítása 1941-ben jelent meg. Lemérhető, hogy e kötetre a benne foglalt életrajzi mozzanatok miatt esett Pável választása. Annak ismeretében, hogy Cankarnak igen nagy számú olyan rövidebb vagy terjedelmesebb írása van, amelyekben anyjának állít emléket, nem csoda, hogy a legfinomabb részletekkel átszőtt változatra esett Pável választása. Az önmarcangolásokkal teli anyaszereket irodalmi megformálásának mély, belső igénye kétségtelenül végigkísérte Cankar alkotói pályáját, s alig olvasható olyan méltatás róla, amelyben ez meg ne említették, föltehető, hogy Pável már csak ezért sem vonhatta ki magát hatása alól: „Megható az a szeretet, mellyel erőslékű, csupaszív paraszti édesanyján csüngött — írja —, akinek Na klancu c. regényében emel monumentális emléket.” A mai olvasónak kézenfekvőbbnek tűnik Keresztury Dezsőnek a szóban forgó regényre vonatkozó összegezése, aki *A szegénysoron* magyar fordítását követően az előző kötetre vonatkozóan is summázta észrevételeit: „Az élet hajótöröttei iránt érzett megindító együttérzés árad műveiből, a humanitásnak az a fajtája, amelynek legfőbb értéke a bánat, a szánalom, a szenvedés keresztje. Ez az írói magatartás persze nem egészen veszélytelen: a megindultság könnyen csaphat át érzélgősségbe, a szociális hang nyomor-romantikába, a forrón felbuzgó líra langyos melodrárába. A szegénysoron, Cankar most megjelent műve nemegyszer borotvaélen táncol e szélsőségek között. Részleteiben, a balladisztikusan visszatérő álom-motívumokban s befejezésének kissé elkoptatott kultúr-optimizmusában van valami édeskés túlzottság. De hibái eltörpülnek a bánatos és meleg fényekkel besugárzott főalak gyönyörű rajza mellett. (...) A Jernej híresebb, hatásosabb s mutatósabb írás, *A szegénysoron* azonban hitelesebb, látszólagos eszköztelenségében is gazdagabb, emberibb s művészi. Hálásak lehetünk Pável Agostonnak, aki sok elmélyedéssel s látható gondnal, bár itt-ott talán túlszínezve magyarra fordította.” (K. D.: Három délszláv író. In: *Nyugat*, 1941. 184. o.)

Cankar stílusa nem mondható egységesnek, s ahogy legértőbb szlovén kritikusa, Josip Vidmar megállapítja, az író a Bécsben töltött tíz év

alatt nemcsak a hazáját tanulta meg élesebb szemmel, kritikusabban látni, s mind mélyebb aggodalmak és szorongások közepette szeretni, de stílusán az is lemérhető, mennyi minden hatott rá azokból az új, friss szellemi áramlatokból, amelyek a század első évtizedében a császárvárost jellemezték. E hatások részletes vizsgálatával pedig a szlovén irodalomtörténet részben még máig is adós. Mindennek fényében még érthetőbbé s indokoltabbá válik Pável Ágoston némely mozzanataiban idealizált, megszépített Cankar-képe. Tény azonban, hogy az ő alapozó munkája sok vonatkozásban nélkülözhetetlen lesz egy olyan munka elvégzéséhez, amely „az Osztrák—Magyar Monarchia jelezte irodalmiságot” a maga teljességében és bonyolultságában fogja fölrajzolni, abban a szellemben, ahogyan Bori Imre ír róla, ti. hogy „az osztrák—magyar monarchizmusnak minden vele kapcsolatos irodalomban sajátos és csak rá jellemző variánsa alakult ki”. (Bori Imre: *Irodalmak — kölcsönhatások*. Forum, Újvidék, 1971. 77. o.)

Pável Ágoston a szlovén irodalom öntörvényű alakulástörténetét szem előtt tartva alakította ki a maga Cankar-képét, s ez az a vonása, amely legelévülhetlenebb értékének számít.

